

mangler dette. Men en vitamindsprøjtning for forskninger er bogen – og det er jo det vigtigste.

Michael Linton

Svend Gissel, Eino Jutikkala, Eva Österberg, Jørn Sandnes, Björn Teitsson: *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300-1600. Comparative Report from The Scandinavian Research Project on Deserted Farms and Villages.* (Almqvist & Wicksell International, 1981). 304 s.

Nordiske historikere yder deres bidrag til opretholdelse af en selvstændig nordisk kultur ved at skrive på nationalsprogene. Anderledes kan og bør det ikke være.

En ikke tilsigtet følge af denne solidaritet med det nationale åndsliv er imidlertid, at udenlandsk historievidenskab kender meget lidt til nordisk historie, fordi man ikke kan tilegne sig aktuelle forskningsresultater fra dette sprogligt isolerede område. I internationale historiske synteser bliver Norden da oftest misvisende eller slet ikke omtalt. Samtidig kan nordiske forskningsmiljøer lejlighedsvis synes at sysle med rigeligt provinsielle problemstillinger, fordi kræfterne ikke prøves i internationale diskussioner.

Det forekommer set i dette lys fuldt ud rimeligt, at det nordiske ødegårdsprojekt, som tidligere har udsendt 10 publikationer om punktundersøgelser på norsk, svensk og dansk (de to, som vedrører Danmark, anmeldt i Historie X, s. 483 og XIV, s. 315), udsender sin sammenfattende rapport på et hovedsprog. Projektet selv har gennem over 10 års anstrengelser indvundet resultater af international betydning, og hertil kommer, at sådanne faktisk forelå allerede, før man gik i gang. Som det i rapporten påpeges af Svend Gissel var

nemlig europæiske historikere helt op i 1930'erne af den opfattelse, at senmiddelalderen var en ekspansionsperiode. Først englænderen M. Postan og tyskeren W. Abel grundlagde med værker fra henholdsvis 1939 og 1943 opfattelsen af 14. og 15. århundrede som en økonomisk krisetid. De internationale historikerkongresser i 1955 og 1965 gjorde med omfattende rapporter denne opfattelse til fælles gods.

Hvad den internationale historiker verden ikke vidste var, at et sådant syn på agrar- og bebyggelsesudviklingen ikke var nogen nyhed for nordisk forskning. Her havde man en meget lang tradition for at diskutere det norske riges bemærkelsesværdige svækkelse i senmiddelalderen og ved nyere tids begyndelse. Så tidligt som 1920 drejede Sigvald Hasund denne diskussion i agrarhistorisk retning, da han med bogen *Ikring mannedauden* argumenterede for, at Den sorte Døds hærgen 1349-50 rev grunden bort under Norges økonomiske system ved at udrydde de mennesker, der skulle dyrke jorden. I Danmark påbegyndte C. A. Christensen allerede 1931 sit livsværk om den senmiddelalderlige agrarkrise med en afhandling om *Nedgangen i landgilden i det 14. århundrede*. I 1930'erne begyndte Andreas Holmsen sine studier i ældre norsk historie og kunne i sin meget udbredte *Norges historie* 1939 tegne et yderst detaljeret billede af en demografisk og agrarøkonomisk katastrofe, som trak Norges politiske sammenbrud efter sig.

Hele denne forskningstradition var det store udland ubekendt, ligesom udlandet ikke kunne tilegne sig rapporter fra det nordiske historikermøde i Bergen 1964, hvor ødegårde i de nordiske lande i senmiddelalderen var et af hovedemnerne. Såvel denne nordiske pionerindsats som det grundige forskningsarbejde, det fællesnordiske øde-

gårdsprojekt har udført i fortsættelse af Bergen-mødet, får nu mulighed for at vederfares retfærdighed i international sammenhæng. Allerede af den grund må den foreliggende publikation anses for mere end almindeligt betydningsfuld. Hertil kommer at sigtet på det internationale publikum har forpligtet projektet til at fremstille sit stof på en for ikke-nordiske læsere relevant og forståelig måde. Dette har igen indebåret særlige muligheder for afsmitning fra væsentlige europæiske problemstillinger i den nordiske diskussion. Ødegårdsundersøgelserne har i betragtning af ødelæggelsesfænomenets meget betydelige omfang i det nordiske område med rette været en hovedaktivitet for landenes humanistiske forskningsråd, og den engelsksprogede rapport bør herefter kunne sikre emnets nordiske side en central plads i internationale diskussioner.

Helt ideel til dette formål forekommer rapporten ganske vist ikke. Dertil er dens anlæg for omstændeligt. Det forekommer ikke indlysende, at det vil have den internationale målgruppes interesse til indledning at læse om projektarbejdets planlægning, organisation og præliminære drøftelser. Der er al grund til fra hjemmefronten at anerkende, at der har været tale om et omfattende og brydsomt pionerarbejde. I den store verden vil imidlertid alene resultaterne tælle. Så hvorfor i grunden besvære udlandet med en opregning af afholdte møder for ikke at tale om oplysning om, at i et møde på Lysebu i 1969 deltog også et antal studenter (s. 20)?

Sådanne oplysninger om projektets arbejdsform i stort og mindre stort optager faktisk kapitlerne 2-4 af bogens 11. Den læser, hvis interesse er den senmiddelalderlige krise, kan da uden skade begynde sin læsning med kapitel 5, den norske projektleder Jørn Sand-

nes' beskrivelse af bebyggelsesudviklingen i hele det nordiske område, eller måske ligefrem med kapitel 11, konklusionen på hele projektindsatsen, som ligeledes er ført i pennen af Sandnes. Derved vil vist nok opnås det klarreste indtryk af, at projektets komparative metode har båret frugt.

Bogens forfattere, som er identiske med de nationale projektledere i de fem nuværende nordiske stater, erklærer, at de tager kollektivt ansvar for hele publikationen. Samtidig lægger de dog individuelt navn til de enkelte kapitler, hvilket – i forordets diplomatiske formulering – har medført »et vist mål af individualitet i stil og anskuelser«. Også denne individualitet, som nordiske læsere vil værdsætte, fordi den afspejler reelle nuancer i opfattelsen, må antages at kunne sløre det udenlandske publikums billede af det nordiske ødegårdsproblem.

I realiteten flimrer billedet dog ikke mere end, at ødegårdsforskerne, når især i de afsluttende kapitler de idelige ydmyge forbehold for kildematerialets utilstrækkelighed lægges bort, lancerer en sammenhængende tese om den senmiddelalderlige bebyggelsesproblematiks nordiske variant. Som hovedkonklusion fastslås, at der var tale om en bebyggelsestilbagegang i Norden mellem 1300 og 1500, medens der mellem 1500 og 1600 er tale om en begyndende ekspansion. Tilbagegangen var markant i hele Norge, men også i Jylland og i Värmland og Småland. I det centrale Sverige og på de danske øer var tilbagegangen mere moderat. Finland udgør en bemærkelsesværdig undtagelse ved at have haft en fortsat ekspansion under svedjebrugssystemet. I alle områder kulminerer antallet af uopdyrkede gårde midt i 1400-tallet, medens de første svage spor af tilbagegang optræder i begyndelsen af 1300-tallet.

I det centrale spørgsmål om kausaliteten omkring hele forløbet tilslutter konklusionen sig (måske dog ikke helt tilfældigt gennem Sandnes' pen?) markant en primært demografisk udlægning i fortsættelse af Andreas Holmsens standpunkt, hvis modstykke var Johan Schreiners betoning af markedsøkonomien som udløsende faktor. Sandnes finder med støtte i sine egne undersøgelser og tillige i Erik Ulsigs endnu upublicerede nørrejske rapport til projektet, at tilbagegangen i antallet af gårde og/eller landgilde efter 1350 var så pludselig og voldsom, at kun en drastisk befolkningstilbagegang efter Den sorte Død og en række påfølgende epidemier slår til som forklaring.

Den danske projektleder Svend Gissel har, som det tidligere er fremgået af publikationen om Hornsherred-undersøgelsen, interesseret sig specielt for handels- og samfærdighedsfaktorernes indflydelse, og bidrager til slutrapporten med et kapitel om disse i skandinavisk sammenhæng. Det er Gissels opfattelse, at der i det senmiddelalderlige Norden kan tales om en markedsøkonomi, der atter forbandt området med europæisk økonomi, og han er vist i det hele taget noget mere end den norske demografiske skole åben for økonomiske forklaringer. Netop derfor er det af betydelig interesse, at også Gissel konkluderer, at ødelæggelsernes første fase overalt, selv i Danmark, hvor krisetegnene klart er ældre end pesten, især må skyldes demografiske faktorer. Til gengæld kom handels- og transporthensyn til at spille en meget afgørende rolle for den eventuelle beslutning om genopdyrkning efter krisens kulmination. (s. 204).

En betydelig interesse i lyset af almeneuropæiske problemstillinger har det af Eva Österberg udfærdigede kapitel om sammenhængen mellem øde-

gårdsproblematikken og samfundenes socialstruktur. Österberg protesterer mod en kritikløs brug af betegnelsen »senmiddelalderlig krise«. For så vidt man – som bl.a. ødegårdsprojektet – vil forklare ødegårdsfænomenet primært i malthusianske baner, må efter hendes, i anmelderens øjne korrekte, opfattelse, den demografiske krise have hjemme i højmiddelalderen, medens ødegårdsfænomenet blot er krisens registrerbare konsekvens.

I en social sammenhæng er begrebet krise også efter nedgangens begyndelse et tvetydigt fænomen; krisen kunne ramme jordbesidderne fuldt så hårdt som de bønder, der dyrkede jorden. 1976 indledte Robert Brenner i *Past and Present* en central international diskussion ved at påpege, at det lokale styrkeforhold i klassekampen mellem de to parter fik en afgørende betydning for krisens forløb. Styrkeforholdet i det nordiske område vil da også være af interesse i den store verdens øjne, ikke mindst fordi man internationalt ifølge Brenner kan skelne mellem en vesteuropæisk udviklingsmodel, som resulterede i større frihed for bonden med påfølgende agrarkapitalistisk udvikling, og en østeuropæisk model med skærpet feudal afhængighed for bønderne.

I Norden gik det ifølge Eva Österberg sådan, at tilbagegangen især i Norge fik katastrofale følger for de store jordbesiddere, d.v.s. kronen, adelen og kirkelige institutioner. I Sverige og Danmark var forholdene mindre drastiske; enkelte adelsslægter formåede at samle store godskomplekser; til gengæld blev lavadelen hårdt ramt. På det andet hovedpunkt, tilbagegangens konsekvenser for bønderne, er det som altid vanskeligere at finde bæredygtigt kildemateriale. Ifølge Österberg tilkommer en særlig interesse i denne sammenhæng den nørrejske under-

søgelse, hvori det er lykkedes at påvise, at nedgangen i landgilde langt overgik områdets nedgang i dyrket areal, hvorfor bønderne må have kunnet beholde en større del af produktionsresultatet til sig selv. (s. 222 f). På de danske øer synes bøndernes muligheder for at udnytte krisen til egen fordel at have været mere begrænsede.

Det nordiske område synes da at repræsentere en modereret vesteuropæisk udviklingsmodel. En skillelinje synes at gå midt gennem Danmark, der på den ene side var det nordiske land, hvor jordbesiddelsen forblev mest udpræget feudal, men hvor dog på den anden side jordens dyrker blev (med C.A. Christensens udtryk) »privilegeret fæstebonde«. 1500-tallets opsving synes også at have fået præg af denne særlige skandinaviske model. Gevinsten synes her kun i begrænset omfang at være tilfaldet jordrotter eller bønder, men derimod frem for alt den ved Reformationen styrkede krone. Det gælder mest udpræget i Sverige, hvor fribønder, som især kunne udsuges gennem nye skatter, var mere udbredte end i Danmark. I dette lys fremstår den senmiddelalderlige socialstruktur som en af faktorerne bag især den svenske og til dels den danske fyrstemagts markante styrkelse i 1500- og 1600-tallet.

Ødegårdsprojektets engelsksprogede rapport har således overordentlig meget at yde til såvel nordiske som internationale problemstillinger. For de sidstnævnte vil den tænkeligt få sin største værdi som en grundig studie i udviklingen i et i senmiddelalderen endnu marginalt område af Europa. Man vil nok hæfte sig ved, at her ved civilisationens yderste grænse kunne på den ene side den finske svedjekultur nogenlunde uanfægtet fortsætte kolonisationen, medens på den anden side det nordiske område også blev

skueplads for et af de mest omfattende temporære tilbageslag i europæisk økonomi. I den forstand må ødegårdsprojektet ende, hvor det begyndte: med at bringe Norges nedgang i focus. I europæisk sammenhæng kan ellers vanskeligt iagttagelige forhold i det senmiddelalderlige Norge synes forstørret op fra et mikroskopisk til et makroskopisk niveau.

I den forstand må det nordiske projekts rapport være en virkelig gave til den internationale forskning.

Helge Paludan

Danmarks Kirker IV. Holbæk amt 1. bd. ved Marie-Louise Jørgensen og Hugo Johannsen (Nationalmuseets Forlag, 1979). 670 s. Ill.

Årstallet er lidt misvisende, da det sidste hefte af bindet udkom 1982. Selve værket begyndte 1933 og er siden regelmæssigt udkommet, efterhånden redaktionelt forbedret, men allerede fra sin begyndelse anlagt som en materialesamling, der skulle registrere alt om kirkerne og deres inventar. Det var en gammel drøm, som gik i opfyldelse, da værket begyndte. I Nationalmuseets beretning om 2. afdelings virksomhed 1892-1908 fortælles om de i 1873 indledte herredsrejser med deres undersøgelser af kirker og de profane minder, og man udtalte håbet om, at dette arbejde i en »ikke altfor fjern fremtid« ville føre til en samlet udgivelse af en beskrivelse af de historiske mindesmærker. Dette håb var dog for optimistisk. Man havde hverken personale eller penge til at virkeliggøre så stor en plan. Foreløbig er kun værket om kirkerne kommet i gang, og et andet om voldstederne begyndt, og mange undersøgelser måtte gå forud. Både en forøgelse af personalet og en støtte fra de store fonds var en uundgåelig forudsætning for, at arbejdet kunne udføres.